

EKONOMİK BUNALIM VE YANILGILAR

Prof. Dr. Ahmet Şahinöz^()*

On beş yıllık bir aradan sonra Türkiye ekonomisi yeni bir bunalımın pençesine düşmüş bulunmaktadır. 1994 yılı başında su yüzüne çıkan bunalımın temelinde ekonomik kaynakların yetersizliği ve mevcut kaynakların da etkin olmayan kullanım sorunu yatmaktadır. Döviz kurlarının ani sıçrayışı ile başlayıp faiz oranlarının ve genel fiyatlar düzeyinin aşırı yükselmesiyle devam eden parasal bunalım, aslında okyanusta yüzen buz dağının yalnızca görülebilen kısmıdır. Söz konusu ekonomik bunalımı aşmak amacıyla uygulamaya sokulan "5 Nisan Kararları" ise "dağ" yerine daha çok bu "görüntü" ile mücadele edebilecek güç ve niteliktedir.

Bunalımın Kökleri

Türkiye hem üretim hem de tüketim yeteneği çok yüksek genç bir nüfus yapısına sahiptir. Üretim kapasitesi sermaye yetersizliği ile sınırlanan Türk toplumunda tüketim eğilimi engel tanınmamaktadır. Toplumun büyük bir bölümü 2000-3000 \$'lık yıllık ortalama bir gelir ile, yıllık gelirleri 20.000 \$'ı aşan Batı toplumlarının tüketim düzeylerini yakalama arzusunda. On-onbeş yıl önce "özenti" yada "lüks" olarak nitelendirilebilen çoğu tüketim malları, küreselleşme olgusunun da etkisiyle günümüzde "zorunlu" yada "kitle" tüketim malına dönüşmüştür.

Ülkemizde anılan dönemde uygulanan ekonomik politikalar da üretimden çok ticaret ve tüketimi özendirmiştir. 1980'li yılların ilk yarısında iç talebi daraltan sıkı para ve kemer sıkma politikaları, ikinci yarısında yavaş yavaş iç talebi ön plana çıkaran politikalara dönüşmüştür. Gerçi kambiyo politikaları dahil, daha çok parasal tedbirlerle özendirilen ihracat ve dışa açık büyüme modeli, arz

^(*) Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

esnekliğini sınırlayan yapısal engeller ortadan kaldırılamadığı için 80'li yılların ortasında üst sınırına varmış ve "hayali ihracat" ile sonuçlanmıştır.

24 Ocak 1980 istikrar-tedbirlerinin neden olduğu reel gelir kaybını kısmen de olsa telafi etmeye yönelik 1989 yılı ücret artışları ve tarımsal desteklemenin yükseltilmesi iç talebe önemli bir canlılık getirmiştir. Artan iç talep, aşırı değerlenmiş TL yaratan kur politikaları aracılığı ile büyük ölçüde ithal mallarına yönelmiştir. Son beş yıllık dönemde tüketim malları ithalatının toplam ithalattaki payının % 7.7'den % 14'e yükselmesi, Türk ekonomisinin, özellikle de onun itici gücü sanayisinin 1980'li yılların ikinci yarısında dış pazarlarda çarptığı duvara, 1990'lı yılların başından itibaren iç pazarlarda da çarpmaya başladığını göstermektedir. İthalatın ucuzlaması yalnızca tüketim malları ithalatını değil aynı zamanda endüstrimizin yabancı ara mal ve hammadde ithalatını da artırmıştır.

Sonuçta ithalatı özendiren kambiyo politikalarının uygulamaya girdiği son beş yıl içerisinde Türkiye'nin toplam ihracatı yalnızca % 30 artarken, ithalat ikiye katlanmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 80'lerden, % 50'lere düşmüştür. Demekki Türkiye, dış ticaret dengesi bakımından 1980'li yılların başına geri dönmüştür. Söz konusu dönemde ithalatın ivme kazanmasında dış ticaret rejiminin giderek serbestleştirilmesinin de etkisi olmuştur.

Dış ticaret açığı, turizm ve işçi dövizleri ile kapatılamayacak kadar büyüyünce ödemeler dengesi her yıl hızlanarak büyüyen dış borçlarla sağlanmaya başlanmıştır. Ülkenin üretim-ihracat kapasitesini arttırdığı ve geri ödeyebilme sınırına dikkat ettiği ölçüde dış borçlar çok yararlı birer ekonomik gelişme aracı olabilirler. Ancak son on yılda her Türk vatandaşının omuzlarına binen dış borç yükünü 376 \$'dan 1000 \$'a yükselten ekonomik politikalarda bu tür kaygılara pek yer verilmemiştir. Üstelik dış borçlanma koşulları, son yıllarda uzun vadeden kısa vadeye, düşük faizden yüksek faize geçilerek ağırlaşmış ve böylece ülkenin gelecekte kullanacağı mali ve ekonomik kaynakları şimdiden ipotek altına alınmıştır. Örneğin, 1989'u takip eden dört yıl içerisinde kısa vadeli borçların toplam dış borç stokları içindeki payı yaklaşık iki kat artarak % 13.7'den % 25'e yükselmiştir.

Temmuz 1990'da "Le Monde Diplomatique"de yayınlanan ve 1980 sonrası ekonomik politikalarını irdeleyen bir makalede giderek hızlanan dış borçlanmayı kasederek "Türkiye şimdilerde 1990'lı yılların mali ve ekonomik kaynaklarını kullanmaktadır." diye yazmıştım. Bugünkü çok daha yüklü dış ve iç borç düzeyi ise Türkiye'yi 2000'li yılların kaynaklarını tüketmeye itmiştir. Kaygımız Türk ekonomisinin bir dahaki bunalımda artık tüketecek kaynak bulamamasıdır.

Yapısal kaynak yetersizliğinin yol açtığı bir başka temel dengesizlik, kamu maliyesinde bulunmaktadır. Son on yıl içerisinde bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı % 22'den % 32'ye yükselirken bütçe gelirleri % 20'den ancak % 23'e çıkabilmiştir. Sonuçta Kamu Kesimi Borçlanma Gereği aynı dönemde üç kat büyüyerek % 5'lerden % 16'lara yükselmiştir.

Ülkemizde hızlı nüfus artışı, kentleşme, alt yapı_bayındırlık yatırımları ve ekonomik kalkınma çabalarının kamu kesiminin finansmanını ağırlaştırdığı yadsınamayacak bir gerçektir. Ancak kamu harcamalarındaki hızlı artış yalnızca kamu kesiminin büyüyen öneminden değil, aynı zamanda KİT'ler başta olmak üzere kamu harcamalarının israfçı yapısından, siyasi iktidarların popülist yaklaşımlarından ve özellikle de kamu gelirlerinin yeterince arttırılamamasından ileri gelmektedir. Son on yıl içerisinde vergi gelirlerinin kamu harcamalarına oranı, % 80'lerden % 50'lere düşmüştür. Geleneksel ekonomik yapımızdan kaynaklanan kayıt dışı ekonominin vergilendirilememesi, vergi kaçırmanın gelenekselleşmesi, ve nihayet çağ dışı bir vergi sistemi ile çalışılması kamu gelirlerinin yeterince arttırılamamasının temel nedenleridir. Sonuçta, OECD ülkelerinde % 30 olan toplam vergilerin GSYMH'ya oranını ifade eden vergi yükü ülkemizde % 20'nin de altında kalmaktadır.

Şiddeti giderek artan kamu borçlanma gereği yüksek faiz uygulamasını zorunlu hale getirirken, dış borçlarda olduğu gibi iç borçlanmada da kısa vadeli borçlanmayı ön plana çıkararak kamu maliyesini borç kısır döngüsünün içine sokmuştur. Örneğin, üç aylık hazine bonolarının toplam hazine bonoları içindeki payı, 1990'dan 1992'ye % 28'den % 61'e yükselmiştir. Şu an ülkemizdeki vergi gelirlerinin toplamı, iç borç ana para ve faiz ödemelerinin gerisinde bulunmaktadır. Borç ödemeleri yüzünden bütçeden artık yeni

yatırımlara kaynak ayıramayan devlet, sermaye piyasasındaki kaynakların % 80'ine el koyduğu için de özel kesimin yatırım olanaklarını sınırlamaktadır.

Enflasyonun % 60-70 dolayında kronikleşmesinin en önemli nedenlerinden biri olan yüksek faiz, 1989'larda filizlenen aşırı değerlenmiş bir kur politikası ile birleşince dışarıdan Türkiye'ye rant amaçlı "sıcak para" denen kısa vadeli yabancı sermaye girişi yoğunlaşmıştır. "Sıcak para" tüketim kredileri yoluyla iç tüketimi ve döviz kaynakları yoluyla da ithalatı özendirmiştir. Özetlemek gerekirse, yatırım-tasarruf dengesizliği ile üretim-tüketim dengesizliğinin pompalandığı dış borçlanma ve kamu gelir-gider dengesizliğinin kamçılacağı iç borçlanma Türkiye'yi bugünkü ekonomik bunalımın içine atmıştır. Bunalım, içinde bulunduğumuz yılın Ocak ayında "döviz"e hücum ve kurların bir anda % 30 sıçrayışı ile su yüzüne çıkmıştır.

5 Nisan Kararları: Yapısal ve reel sorunlara yüzeysel ve parasal çözüm önerileri

5 Nisan'da ilan edilen ve "Ekonomik İstikrar Programı" denen tedbirler dizisi, yukarıda özetlemeye çalıştığımız sorunların kaynaklarına inip orta-uzun dönemli bir mücadele başlatmak yerine, yüzeysel önlemlerle daha çok günü ve görünümü kurtarmaya yönelmiştir. Beş aydır uygulamada olan söz konusu tedbirler, bu bakımdan tedavi etmeden ancak hastanın ateşini düşürebilmiştir. Kamu maliyesi dengesini sağlamak için, ekonominin üçte birinden fazlasını oluşturan kayıt dışı ekonomiyi ve üretime yönelmeyen sermayeyi vergilendirmek ve kayıtlı ekonomide vergi kaçaklarını önleyecek önlemlere yönelmek yerine, KİT ürünlerine % 100'e varan zamlar ve ekonomik denge, net aktif, ek motorlu taşıt ve emlak, damga ve akaryakıt tüketim vergileri gibi ek vergiler ile kamuya gelir yaratılmaya çalışılmaktadır. KİT zamları ve ücret artışlarının sınırlandırılması ile toplumun en düşük gelirli grubu olan çalışanlar, ek vergiler ile de zaten vergi veren üretken kesim özvertiye zorlanmaktadır.

Büyük ölçüde IMF (Uluslararası Para Fonu) nin Yapısal Uyum Programları'na uygun bir biçimde hazırlandığı anlaşılan 5 Nisan Tedbirleri'nin, döviz kuru-faiz-borsa üçgeninde faaliyet gösteren rantiyeye grubu için hiç bir fedakarlık talebi yoktur. Üstelik

hazinenin bir yandan borçlanabilmek, bir yandan da döviz kurları baskısını azaltabilmek kaygısıyla % 200'den başlayıp günümüzde % 400'lere varan olağanüstü faizlerle borçlanması, yukarıdaki grubun dışında sabit sermaye yatırımları yapan sanayicileri dahi hazine bonusu almaya yöneltmiştir.

Oysa kamu maliyesindeki dengesizlik yapısalıdır. Faizleri biraz daha arttırarak borçlanmanın maliyeti, hiperenflasyon içerisinde ekonomik durgunluk ve 2000'li yılların ekonomik kaynaklarını şimdiden tüketerek devletin borçlanabilme yeteneğinin sıfırlanması olacaktır. Enflasyon şimdiden üçlü rakkamlara tırmanırken sanayi kesimi durgunluğu istihdam hacmini kısarak yani işçi çıkararak atlatmaya çalışmaktadır. Yapısal sorunun çözümü, etkin bir vergi reformu ile kamu gelirlerinin arttırılması ve etkin bir harcama reformu ile kamu harcamalarına çeki-düzen verilmesidir. Bu bağlamda Hazineye ait taşınmazların satışına ve özelleştirmeye, kamu harcamalarının disiplin altına alınması ve kaynakların etkin kullanımı olarak bakılmalıdır. Yoksa özelleştirme tek başına ulaşılması gereken bir hedef değildir. Aynı şekilde tarımsal destekleme politikalarının oluşturulmasında şimdye kadar yapılanın aksine, politik ve tepkici yaklaşımlar ekonomik etkinlik ve sosyal kaygıların arkasına itilmelidir.

Kamu gelirlerinin temelini oluşturan vergi gelirlerinin arttırılması ise yalnızca kamu maliyesi için değil Türkiye ekonomisi içinde yaşamsal önem taşımaktadır. Bütçe harcamalarını sağlam kaynaklara bağlayarak enflasyonist baskıları ortadan kaldıracak vergi gelirlerindeki artışlar, devletin borçlanma gereğini, dolayısıyla iç finans piyasalarına başvurma zorunluluğunu azaltacak, bu da yatırım yapan özel kesime daha fazla kaynak bulma olanağı sağlayacaktır. Öte yandan vergileri birer zorunlu tasarruf olarak görmek ve özellikle kayıt dışı kesimin vergilendirilmesi ile yatırımların kaynağı olan ülkenin iç tasarruf oranının yükseleceğini düşünmek gerekir.

5 Nisan Tedbirleri ödemeler dengesinde giderek büyüyen açığı ise, kamu açıklarında olduğu gibi yine parasal tedbirlerle aşmaya çalışmaktadır. Devalüasyonun ithalatı firenleyip ihracatı arttırarak, dış ticaret açıklarının azaltılması beklenmektedir. Genel eğilim olarak bütün bunlar doğrudur. Hatta daralan iç talebin mal ve hizmet üreticilerini dış piyasalara yönelteceği de doğrudur.

Ancak devalüasyonların ekonomiyi dışa yönlterek ihracata dönük büyümeyi gerçekleştirebilmesi için yatırım, teknolojik gelişim ve üretim gibi reel ekonomi unsurlarının da uyarılması ve özendirilmesi gerekmektedir. Devalüasyon tek başına ödemeler bilançosundaki dengesizliği gideremez. Çünkü dengesizlik parasal sorunlardan çok üretim sorunlarından kaynaklanmaktadır. Benzer özendirici kambiyo ve teşvik sistemleri 1980'lerin başında Türkiye ihracatını 5-6 yıl götürebilmiş, parasal teşviklerden reel teşviklere geçilemediği ve ihracat artışları iç üretimi sürükleyemediğinden, ihracata dönük büyüme modeli "hayali ihracat"la sonuçlanmıştır.

Rekabetin giderek şiddetlendiği dünya pazarlarına daha çok mal ve hizmet sunumunda bulunmak mal ve hizmetin kalite ve fiyatının göstereceği performansa bağlıdır. Buda sanayimizin, tarımımızın ve öteki ekonomik kesimlerimizin yeniden yapılanmasına ve kendini sürekli geliştirmesine bağlıdır. Yoksa devalüasyon tek başına bizim gibi gelişmekte olan bir ülkede enflasyonu azdırmaktan öteye gidemez.

Yatırım-tasarruf ve üretim-tüketim gibi temel iç dengesizliği de efektif talep, yani yatırım ve tüketim harcamaları kısılarak aşılmaya çalışılmaktadır. Enflasyonist bunalım dönemlerinde talebin zayıflatılması için sıkı para ve kemer sıkma politikaları elbette gereklidir. Ancak temel ekonomik dengeleri sağlamaya yönelik politikalar, bir yandan, geçici bir süre için de olsa, efektif talebi frenlerken, öte yandan dengenin öteki tarafını, yani üretim kapasite ve yeteneğini mutlaka arttırmaya çalışmalıdır. Bir başka ifade ile, ekonomiyi tahrip edici durgunluğa ve işsizliğe sokmadan, önce varolanı koruma, daha sonra hızlanarak büyüme sürecine girerek bunalımdan çıkmak gerekir.

Sonuç

Süratle 70 milyona doğru giden nüfusumuzun gelecekteki refahı, ülkemiz üretim yeteneğinin artmasına bağlıdır. IMF bunları düşünmez, düşünmek de zorunda değildir. Bugün uygulanmaya çalışılan istikrar tedbirleri, yeni yatırımlar bir yana, yapılmış yatırımları da, ülkenin üretim dinamiklerini de tahrip etmekte ve falz gelirlerine bağlı rant ekonomisini adeta teşvik etmektedir. Kısacası, toplumsal güven ve uzlaşma ile reel ekonomiyi arka planda bırakan 5 Nisan Kararları, ekonomiyi belli bir istikrara kavuşturursa bile yeni bunalım tohumlarının yeşermesine engel olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- **TÜRK Mali Sisteminin Temel Göstergeleri.** HDTM, Mart 1994.
- **Başlıca Ekonomik Göstergeler.** HDTM, Şubat 1994, Ankara.
- **Dış Borçlar Bülteni.** HDTM, 1994, Ankara.
- **Ekonomik Rapor 1993.** TOBB, 1994, Ankara.
- **1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi.** ISO, 1994, İstanbul.
- **1994 Yılı Programı.** DPT, 1994, Ankara.
- **Ekonomik Rapor 1993.** Türkiye İş Bankası, 1994, Ankara.
- **Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri.** TC Merkez Bankası, Mayıs 1994 , Ankara.
- **Yıllık Ekonomik Rapor 1993.** TC Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1993, Ankara.
- **İstatistik Yılığ 1993.** DİE, 1993, Ankara.

